

УДК 316.724

Ляпіна Л. А.

кандидат політичних наук, доцент, декан факультету соціології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54003, Україна
тел.: +38066 451 49 14, e-mail: mdgu_sociologia@mail.ru

**ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ:
ПРОЕКТ «СПРАВЕДЛИВОСТІ» Д. РОЛЗА**

У статті наведений аналіз теоретичного проекту «справедливості» відомого американського мислителя, представника соціального лібералізму Джона Ролза. Розкривається суть таких основних принципів справедливості, як принцип рівної свободи, принцип чесної рівності можливостей та принцип відмінностей, які є ідейним підґрунтям мультикультуралізму. Особлива увага звернена на ідею «перехресного консенсусу», що передбачає пошук компромісу у різних поглядах на благо та сприяє забезпеченню суспільної згоди і стабільності як важливих умов існування мультикультурного суспільства.

Ключові слова: мультикультуралізм, рівність, свобода, справедливість, соціальна справедливість.

У центрі нашого дослідницького інтересу знаходяться проблеми становлення в історії соціології теорії мультикультуралізму, одним із ідейних витоків якої є теоретичний проект «справедливості» відомого американського мислителя, теоретика соціального лібералізму Джона Ролза.

Постановка проблеми. Сучасні суспільства, що розвиваються в умовах глобалізації, являють собою сукупність різноманітних культур, існуючих в єдиному світовому просторі. Людство поступово приходить до усвідомлення спільності людської історії та долі. Невідворотним фактом сучасної історії стає народження спільної цивілізації, яка виникла, існує та збагачується духовно завдяки внескам усіх історичних локальних цивілізацій.

У процесі побудови багатокультурного суспільства відбуваються значні зміни і в його соціологічній концепції. Відповідно до існуючих суспільних змін трансформуються різні підходи до розуміння соціальної реальності. Однією з соціологічних концепцій глобального суспільства є теорія і практика мультикультуралізму, основа якої — ідея інтеграції різних культур, що дозволяє зберегти ці культури та забезпечити їх взаємодію і взаємозбагачення в умовах рівноправного діалогу.

Проблема мультикультуралізму є предметом наукових дискусій більше трьох десятиліть, протягом яких простежується широкий спектр підходів щодо оцінки історичної та соціальної природи, прогнозування перспектив та ризиків мультикультурної стратегії суспільного розвитку. Імпульсом для виникнення однієї з таких дискусій слугувала сформульована у 1971 році концепція соціальної справедливості Джона Ролза [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасний розвиток теорії мультикультуралізму представлений у роботах зарубіжних дослідників М. Вев'юрки, Н. Глейзера, Л. Дробіжевої, У. Кімліки, Р. Ле Кoadіка, Ч. Кукатаса, О. Куроп'ятника, Г. Макарової, В. Малахова, Л. Нізамової, Н. Покровської, Ч. Тейлора, В. Тишкова, М. Тлостанової, М. Уолцера, Ю. Хабермаса, О. Хеффе та ін. В українському дискурсі мультикультуралізму заслуговують на увагу наукові доробки Н. Висоцької, Н. Дрожжиної, А. Колодій, С. Омельченко, О. Шульги та ін.

У свою чергу, теоретичний проект справедливості Джона Ролза, що є підґрунтям теорії мультикультуралізму, представлений у таких роботах дослідника, як «Теорія справедливості», «Політичний лібералізм», «Закон народів» та ін. У той же час проблема справедливості розглядається також у працях Р. Дарендорфа, Р. Нозіка, Б. Сутора та ін.

Аналізу теорії справедливості Дж. Ролза присвячені чисельні праці та наукові публікації Б. Аккермана, Т. Алексєєвої, Б. Беррі, Р. Дворкіна, Ю. Канарша, Н. Литвиненко, Л. Макєєвої, Д. Размуссена та ін. До найвідоміших критиків позицій Джона Ролза слід віднести А. Бучанана, Р. Нозіка, М. Фрідмана, Ф. Хайєка, Х. Харта та ін.

Проте, незважаючи на певну дослідницьку базу спадщини відомого вченого, у наукових колах майже не обговорювались його мультикультуральні погляди, тому метою і завданням даної статті є здійснення наукового аналізу ідейних витоків мультикультуралізму у теоретичному проекті справедливості Джона Ролза

Виклад основного матеріалу. Теорія справедливості була сформована у 70-ті роки ХХ століття в рамках ліберальної традиції, що стала теоретичною основою мультикультуралізму. Відповідно до парадигми останнього пізнання культурних розбіжностей є умовою справедливості, а суспільство міцніше тоді, коли усі люди у ньому сприймаються такими, якими вони є. Мультикультуралізм також передбачає необхідність співвіднесення і можливість об'єднання правової концепції справедливості та пріоритету прав людини, на яких будується громадянство у ліберальному суспільстві, з правами національних, релігійних, сексуальних та інших меншин, що постають як окремі об'єднання.

У найбільш розробленому вигляді дана теорія представлена у науковій спадщині американського вченого, професора Гарвардського університету Джона Ролза, яку дослідник почав розробляти з другої половини 1950-х років, друкуючи результати спочатку у серії статей [3] і завершуючи фундаментальною книгою «Теорія справедливості» (1971) [1]. Хоча саме у останній праці подається найбільш розгорнутий та цілісний виклад й обґрунтування морально-політичної концепції Ролза, все ж не слід розглядати його теорію як статичну, а тим більше сприймати її висновки, як остаточні. Теорія Ролза постає у вигляді певної рухливої конструкції, основа якої здебільшого залишається незмінною, головним питанням якої є ідея про особисту недоторканність, що спирається на справедливість.

Вихід статті «Справедливість як чесність» [3] позначив собою перший етап у розвитку ролзовської концепції, другим же етапом можна визначити

статтю «Дистрибутивна справедливість», що вийшла в 1967 р., а третім — уже згадувану «Теорію справедливості». Звичайно, це ділення дослідницької діяльності Дж. Ролза на етапи є досить умовним і зачіпає розвиток його теорії тільки до початку 1970-х років, але на нашу думку, саме такий «дискретний» підхід до вивчення ролзовських ідей не лише сприяє більш глибокому осмисленню деяких фундаментальних положень «теорії справедливості», але також дає можливість прослідити хід авторської думки і зрозуміти причини, що привели вченого до тих або інших висновків.

З точки зору соціології, цінність концепції соціальної справедливості Джона Ролза визначається двома обставинами: по-перше, усі свої загальнотеоретичні міркування автор доводить до описування соціальних механізмів, що передбачає їх емпіричну інтерпретацію, опору на конкретні соціальні індикатори [5, с. 31]; по-друге, у контексті аналізу соціологічних концепцій мультикультуралізму важливо знати, якою уявляється оптимальна модель соціального устрою суспільства.

Загалом концепція соціальної справедливості відомого теоретика соціального лібералізму має назву «справедливість як чесність», адже чесність тут трактується дуже широко: дія принципу розповсюджується не тільки на процедури, але й, що дуже важливо, на результати соціальної взаємодії (так би мовити рівність результатів, протиставлена у сучасній соціальній теорії ідеї рівності можливостей, або, що є тим самим, простій формальній рівності життєвих шансів) [2, с. 76]. Це особлива позиція всередині самого лібералізму, яка, у свою чергу, спирається на наступні соціально-філософські обґрунтування ідей мультикультуралізму, таких як:

1) уявлення про первісну рівність індивідів, що відповідає рівності учасників соціального контракту класичної теорії суспільного договору. При цьому учасники даного договору розуміються як вільні істоти, які мають почуття власної гідності [1, с. 26, 32]. Крім того, вони наділені а) раціональністю та б) почуттям справедливості. Раціональність проявляється у тому, що кожен здатний самостійно та незалежно від інших формулювати та реалізовувати власну концепцію блага, почуття ж справедливості означає здатність виконувати зобов'язання по відношенню до інших людей;

2) розуміння суспільства як форми соціальної кооперації, мета якої — добробут кожного індивіда як члена суспільства [1, с. 20];

3) концепція первинних благ або ресурсів, які являють собою унікальні засоби, що необхідні для реалізації будь-якого плану життя. Сюди відносяться здібності, таланти, енергетичний потенціал особистості (природні блага); прибутки, можливості, влада, багатство (соціальні блага); самоповага (психологічний стан). Розподіл благ першого роду здебільшого випадковий, і соціальні інститути можуть лише скорегувати наслідки нерівності у володінні ними. Блага другого роду вже безпосередньо розподіляються соціальними інститутами, тому тільки від устрою «базисної структури» залежить, хто і в якій мірі володіє ними;

4) ідея про те, що природні й соціальні факти, які ми знаходимо у реальному світі, такі як розподіл природних благ, приналежність до певного

соціального класу чи групи, відносяться до числа випадкових з моральної точки зору обставин [1, с. 26].

Розглянемо, як ці ідеї втілені у зазначеній концепції відомого дослідника.

По суті проект «справедливості» Джона Ролза — сучасний варіант концепції суспільного договору, відмінність якої від класичних версій полягає лише у тому, що договір носить не реальний (як у класичній версії), а гіпотетичний характер. Тобто дослідник «пропонує провести мислений експеримент: уявити собі, що декілька раціональних індивідів укладають договір відносно принципів організації суспільства, побудованого на справедливих основах» [7, с. 134]. І далі у своїй книзі Дж. Ролз виокремлює низку умов для учасників гіпотетичної угоди, але головне тут у тому, що «...ключем для розуміння того, що відбувається у початковій позиції, стає «вуаль невідання» [1, с. 127]. Дана позиція полягає у наступному: «Ніхто не знає свого місця у суспільстві, свого класового стану чи соціального статусу, а також того, що призначено йому при розподілі природних талантів, розумових здібностей, сили тощо. Це гарантує, що ніхто не здатний винайти принципи для покращення своїх конкретних умов, принципи справедливості стають результатом чесної угоди. За даних обставин ця висхідна ситуація справедливості є чесною для індивідів як моральних особистостей, тобто раціональних істот, які мають свої власні цілі і здатні до почуття справедливості» [1, с. 25–26].

Для Джона Ролза суспільство постає як кооперативне підприємство в ім'я взаємної вигоди, а справедливість — це інтелектуальна конструкція, оскільки без обраних людьми принципів справедливості неможливе соціальне співробітництво. Такими принципами є принцип рівної свободи; принцип чесної рівності можливостей; принцип відмінностей.

Щодо перших двох, то вчений пояснює їх наступним чином: «по-перше, кожна особа, яка бере участь у будь-якій практиці (під практиками дослідник розуміє будь-яку діяльність, обмежену системою правил), або яка знаходиться у полі її впливу, має рівне право на свободу, що сумісна з такою самою свободою для усіх інших; і, по-друге, нерівність допустима лише у тих випадках, якщо розумно очікувати, що вона буде вигідна для усіх і за умови, що той суспільний стан й ті посади, з якими вона пов'язана або з яких вона походить, є доступними для усіх. Ці принципи виражають справедливість у вигляді комплексу трьох ідей: свободи, рівності та винагороди за діяльність заради загального блага» [3, с. 35].

Останній «принцип відмінності» дослідник намагається сформулювати у такому вигляді, який дозволяє підтвердити початкові положення його теорії, тобто визначити можливі соціальні нерівності так, щоб їх теоретично погодилися прийняти всі. «Згідно з принципом відмінності, — говорить Дж. Ролз, — нерівність може бути виправдана тільки у тому випадку, якщо відмінності в очікуваннях служать перевагам репрезентативної людини, яка знаходиться у гіршому положенні...» [1, с. 40].

Відповідно до досліджуваної теорії, соціальні нерівності повинні бути компенсовані, а природні — впливати на розподіл благ. Важливим є висновок Дж. Ролза про те, що основна структура суспільства повинна бути

перетворена таким чином, щоб природні таланти усіх працювали на благо менш успішних членів суспільства: «Справедливі порядки можуть виявитися виведеними зі стану рівноваги з тієї причини, що чесні вчинки можуть представляти собою далеко не найкращу відповідь на вчинки інших. Для того, щоб забезпечити стабільність, люди повинні мати почуття справедливості або турботу про обділених ними, а краще і те й інше разом. У разі, якщо ці почуття досить сильні і здатні подолати спокусу порушення правил, справедлива схема співпраці стає працездатною. Слідування обов'язку і виконання обов'язків відтепер сприймається усіма як правильна відповідь на дії інших. До цього висновку приводить раціональний життєвий план, заснований на почутті справедливості» [1, с. 95]. При цьому дослідник доводить стабільність запропонованої ним конструкції, звертаючись до трьох основних ідей: ідеї перехресного консенсусу, ідеї пріоритету необхідного над концепціями блага та ідеї публічного розуму.

Щодо першої ідеї, то стабільність концепції справедливості, за Дж. Ролзом, полягає головним чином у можливості співіснування розумних, але взаємовиключних всеохоплюючих філософських, релігійних та моральних доктрин. Завданням концепції справедливості є створення поля консенсусу, на умови якого мали погодитися усі без виключення розумні громадяни, яких би доктрин вони не дотримувались. Це означає вимогу наявності у громадян двох концепцій — політичної та всеохоплюючої, за умови можливості відповідності цінностей більшого ступеня цінностям меншого. Оскільки із загальних, первинних життєвих цінностей не виходить ніяка певна політична точка зору, то здійснення кожною людиною свого життєвого плану повинно вважатися благом. При розгляді реальності як основного принципу соціальної організації суспільства можна передбачити, що будь-який індивід приймає ці цінності, що розуміються у загальному сенсі. Приймаючи концепцію справедливості і раціональності, індивід може зберегти для себе будь-яку іншу всеохоплюючу доктрину блага. Як результат, необхідне і благо взаємно доповнюють одне одного. Іншими словами, Дж. Ролз пропонує відмовитися від будь-яких всеохоплюючих концепцій у якості принципів основної структури суспільства. І смисл його ідеї «перехресного консенсусу» полягає у тому, що різні групи, країни, релігійні та культурні спільноти можуть прийти до згоди щодо певних норм людської поведінки, якщо будуть терпимі по відношенню до відмінностей у світосприйнятті. Тут мова йде не про злиття різних поглядів та уявлень у певну, за визначенням російської дослідниці Т. Алексєєвої, метаідеологію, не про паралельне співіснування чужих культур, що слабо взаємодіють між собою. Навпаки, ідея «перехресного консенсусу» передбачає пошук точок зіткнення у поглядах, які взаємодоповнюють одні одних та створюють, таким чином, постійно зростаючий простір згоди. На цій основі виникає можливість створення нового кодексу поведінкових принципів, які у майбутньому будуть сприяти розбудові стабільного порядку [9, с. 78–79].

Висновки. Підводячи підсумки, доцільно відмітити, що цінними і важливими у формуванні теоретичних основ мультикультуралізму виступають наступні положення концепції соціальної справедливості Дж. Ролза.

По-перше, твердження про те, що справедливість — це інтелектуальна конструкція, оскільки без обраних людьми принципів справедливості неможливе соціальне співробітництво, і принципи справедливості є результатом чесної угоди.

По-друге, виокремлення трьох основних принципів справедливості, а саме: рівної свободи; чесною рівності можливостей та принципу відмінностей, де перший принцип передбачає, що основні права і свободи мають бути розподілені рівно, а єдиним обмеженням цих свобод може бути тільки свобода інших. Відповідно до другого, соціальне членство має бути відкритим в умовах чесною рівності можливостей для усіх громадян, у тому числі й незалежно від статі, раси, етнічної належності чи сексуальної орієнтації та соціального походження. Принцип відмінності виправдовує нерівності у розподілі первинних благ лише за тієї умови, що вони спрямовані на поліпшення шансів найменш процвітаючих членів суспільства або, точніше, «репрезентативного члена» найменш процвітаючої групи, до яких, до речі, можна віднести іммігрантські, етнічні та інші меншості.

І, нарешті, ідея «перехресного консенсусу», яка передбачає пошук компромісу у різних поглядах на благо, що сприяє забезпеченню суспільної згоди і стабільності.

Список використаних джерел і літератури

1. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз; пер. и науч. ред. Целищев В. В. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. — 535 с.
2. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : монография / Г. Ю. Канарш. — М. : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2011. — 236 с.
3. Ролз Д. Справедливость как честность / Джон Ролз // Логос. — 2006. — № 1 (52). — С. 35–60.
4. Rawls J. Distributive Justice // P. Laslett and W. G. Runciman (eds.), *Philosophy, Politics, and Society*. Third Series. — London: Blackwell; New York: Barnes & Noble, 1967. — P.58–82.
5. Култыгин В. П. Современные зарубежные социологические концепции: учебник / В. П. Култыгин; под ред. Т. Н. Юдиной. — М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2000. — 158 с.
6. Литвиненко Н. Концепция справедливости Джона Ролза / Наталья Литвиненко // Логос. — 2006. — № 1 (52). — С. 26–34.
7. Алексеева Т. А. Современные политические теории / Т. А. Алексеева. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. — 479 с.
8. Калашников Б. Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России / Б. Н. Калашников. — Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. — 260 с. — (Серия «Монография»; выпуск 3).
9. Алексеева Т. А. Новый мировой порядок: альтернативы и возможности [Электронный ресурс] / Т. А. Алексеева // Сайт «Цифровая библиотека Украины». — Режим доступа : http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1109153494&archive=0217&start_from=&ucat=&

Referencies

1. Rolz Dzhon. Teoriya spravedlivosti. [Theory of Justice]. Translated Tselishev V. V. Novosibirsk: University of Novosibirsk Press, 1995
2. Kanarsh G. Yu. Social'naya spravedlivost': filosofskie koncepcii i rossijskaya situaciya : monografiya [Social justice: the philosophical concept and the situation in Russia] Moscow: Moscow University for the Humanities Press, 2011.

3. Rolz Dzhon. Spravedlivost' kak chestnost' [Justice as fairness] Logos 1(2006): 35–60.
4. Rawls J. Distributive Justice // P. Laslett and W. G. Runciman (eds.), Philosophy, Politics, and Society. Third Series, London: Blackwell; New York: Barnes & Noble, 1967.
5. Kultygin V. P. Sovremennye zarubezhnye sociologicheskie koncepcii [Modern foreign sociological concepts] Moscow: 'Union', 2000.
6. Litvinenko Natal'ya. Koncepciya spravedlivosti Dzhona Rolza [The concept of justice by J. Rawls] Logos 1(2006): 26–34.
7. Alekseeva T. A. Sovremennye politicheskie teorii [Modern political theory] Moscow.: «Russian Political Encyclopedia» (ROSSPEN), 2000
8. Kalashnikov B. N. Liberal'nye teorii spravedlivosti i politi-cheskaya praktika Rossii [The liberal theory of justice, and political practice in Russia] Veliky Novgorod: Novgorod State University, 2004.
9. Alekseeva T. A. Novyj mirovoj poryadok: al'ternativy i vozmozhnosti [New World Order: alternatives and opportunities] The site of «Digital Library of Ukraine». Accessed February 28, 2010. http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1109153494&archive=0217&start_from=&ucat=&

Стаття надійшла до редакції 16.01.17.

Ляпина Л. А.

Черноморський національний університет імені Петра Могили,
ул. 68 Десантників, 10, г. Николаєв, 54003, Україна

**ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕОРИИ
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА: ПРОЕКТ «СПРАВЕДЛИВОСТИ»
Д. РОЛЗА**

Резюме

В статье осуществлен анализ теоретического проекта «справедливости» известного американского мыслителя, представителя социального либерализма Джона Ролза. Раскрывается суть таких основных принципов справедливости, как принцип равной свободы, принцип честного равенства возможностей и принцип различий, которые являются идейным основанием мультикультурализма. Особое внимание обращено на идею «перекрестного консенсуса», что предполагает поиск компромисса в разных взглядах на благо и способствует обеспечению общественного согласия и стабильности как важных условий существования мультикультурного общества.

Ключевые слова: мультикультурализм, равенство, свобода, справедливость, социальная справедливость.

Liapina L. A.

Petro Mohyla Black Sea National University,
10, vul. Desantnykiv, Mykolaiv, 54003, Ukraine

BACKGROUND OF FORMATION OF THE THEORY OF MULTICULTURALISM: PROJECT «JUSTICE» J. RAWLS

Summary

This article is devoted to the issues of the theoretical project of «justice» of the famous American researcher, social liberal John Rawls. The project is called «justice as fairness» because honest here interpreted very broadly: the principle applies not only to the procedure, but the results of social interaction. For John Rawls society appears as a cooperative enterprise for the sake of mutual benefit and justice — is an intelligent design, because without elected people the principles of justice can't be social cooperation. These principles are the principle of equal freedom; the principle of fair equality of opportunity; the principle of distinction, which is the ideological foundation of multiculturalism. According to the study of theory, social inequality should be compensated, and natural — to influence the distribution of benefits. An important conclusion is John. Rawls that the basic structure of society must be transformed so that all the natural talent to work for the benefit of the less successful members of society.

Particular attention is paid to the idea of «cross-consensus». The meaning of the idea of «cross consensus» is that different groups of countries, religious and cultural communities can come to an agreement on certain standards of human behavior, if they are tolerant towards differences in outlook. This is not a merger of different views and ideas in a metaideology not parallel coexistence of foreign cultures that interact weakly with each other. On the contrary, the idea of «cross-consensus» involves the search for common clashes of opinion, which complement each other and create growing space consent. On this basis, there is the possibility of creating a new code of behavior principles that will help in the future development of a stable order, finding a compromise in the different views on the benefit and ensuring social harmony and stability as important conditions for the existence of a multicultural society.

Key words: multiculturalism, equality, freedom, justice and social justice.